

Філонов Костянтин Павлович — териолог, созолог, засновник мелітопольської зоологічної школи

Семен Воловник¹, Анатолій Волох²

¹*Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького (Мелітополь) e-mail: voseve@yahoo.com; orcid: 0000-0002-6875-0647*

²*Таврійський державний агротехнологічний університет ім. Д. Мотормого (Мелітополь) e-mail: volokh50@ukr.net; orcid: 0000-0003-1291-921X*

VOLOVNIK, S., A. VOLOKH. Filonov Kostiantyn Pavlovych, a mammalogist, environmentalists, and founder of Melitopol zoological school. — Kostiantyn Filonov (1921–1998) was a zoologist, ecologist, game and conservation expert. A graduate of the Moscow Institute of Down and Fur and Irkutsk Agricultural Institute (1952–1957). He worked as director (1955–1958) of Barguzynsky Reserve (1958–1962) and deputy director of Bashkir Reserve (1962–1963), as well as associate professor and head of the Department of Zoology at Melitopol Pedagogical Institute (1963–1970), where he founded a scientific school. From 1970, he worked in Moscow as a researcher at the Centre for Hunting and Reserves of the RSFSR and a leading researcher at the Laboratory of Morphology, Ecology and Behaviour of Higher Vertebrates of O. M. Severtsov IPEE RAS (since 1981). Candidate (1962) and Doctor (1979) of Biological Sciences. Author of about two hundred scientific publications, including six monographs.

Біографічні деталі

Костянтин Філонов народився 7 травня 1921 р. в м. Воронеж, у родині залізничного службовця. Після закінчення середньої школи вступив до Московського автодорожнього інституту (1940). Навчання перервала війна, упродовж якої він служив розвідником.



Після закінчення війни його відрядили до Військового інституту іноземних мов (німецьке відділення). Після цього він працював спостерігачем агрометеостанції, літературним редактором Гідрометеоцентру СРСР, працював редактором у Московському поліграфічному інституті (1948–1954), а з 1952 р. навчався на факультеті мисливствознавства у Московському смушко-хутровому інституті. Його викладачами були знані зоологи С. Наумов, Б. Кузнецов, М. Бобринський, П. Мантейфель. Навчаючись одночасно у двох інститутах, Костянтин Павлович працював цензором Головліту, а потім редактором біологічного відділу «Дитячої енциклопедії».

Рис. 1. Костянтин Павлович Філонов. Фото близько 1963 р.

У 1955 р. факультет мисливствознавства перевели до Іркутського сільгоспінституту, де К. Філонов у 1957 р. одержав диплом біолога-мисливствознавця. З 1955 р., продовжуючи навчання, він очолював Баргузинський заповідник, а з 1958 р. був там заступником директора з наукової роботи. Невдовзі його запросили на аналогічну посаду в Башкирському заповіднику. Тут він організував науково-дослідну роботу, редагував «Праці» заповідника, видав кілька статей про екологію ссавців та птахів Південного Уралу.

Із 1963 р. К. Філонов працює у Мелітопольському педінституті, спочатку як доцент, а з березня 1968 р. — завідувач кафедри зоології. Специфіка невеликого педагогічного вишу не давали можливості повноцінно розкритися потенціалу зрілого науковця. Восени 1970 р. Костянтин Павлович з дружиною повернулися до Москви, де він знайшов роботу в новоствореній Центральній науково-дослідній лабораторії мисливського господарства та заповідників РРФСР. У 1979 р. захистив докторську дисертацію, з 1981 р. — провідний науковий співробітник лабораторії морфології, екології та поведінки вищих хребетних тварин Інституту проблем екології й еволюції РАН.

Життєвий шлях Костянтина Павловича скінчився 20 жовтня 1998 р.

Ключові доробки в галузі теріології

У 1950-х роках у Баргузинському заповіднику К. П. Філонов розпочав дослідження екології бабака *Marmota kamtschatica* та зимуючих птахів. Зібрані матеріали лягли в основу кандидатської дисертації «Роль екологічних факторів зими в житті птахів північно-східного узбережжя Байкалу» (1962).

Працюючи в Мелітополі, Костянтин Павлович виконав низку досліджень з інвентаризації орніто- й теріофауни, екології ссавців і птахів Північного Приазов'я. Після повернення до Москви вивчав насамперед екологію ратичних, хоча значну увагу приділяв також великим хижим та їхньому впливу на популяції жертв. Темою його докторської дисертації було «Особливості руху чисельності парнокопитних тварин (*Artiodactyla*) в умовах заповідного режиму на прикладі родини *Cervidae*» (1979).

Важливе місце у діяльності К. Філонова посідали заповідна справа й увага до вразливих видів. Працюючи у Башкирському заповіднику, він розробив методіку ведення «Літопису природи» як щорічного зведення зі спостереженнями за природою та результатами польових досліджень. У 1985 р. він разом з Ю. Нухимовською підготував і видав випробувані на практиці методичні рекомендації щодо ведення «Літопису», запроваджені слідом в усіх заповідниках СРСР. До останніх днів життя вчений відстоював ідею недоторканості еталонних заповідних територій, надавав допомогу працівникам заповідників та національних парків, був заступником голови Комісії по заповідниках АН СРСР та РАН. Крім того, він був членом редколегії журналу «Охота и охотничье хозяйство», працював як редактор і рецензент численних наукових публікацій, опонував дисертації.

Загалом у творчому доробку К. Філонова є приблизно 200 наукових публікацій, з яких 25 статей — за результатами дослідження у Баргузинському, кілька десятків — у Башкирському та Дарвінівському заповідниках, а упродовж «мелітопольського» періоду — близько 20 праць, що стосуються регіональної теріо- та орнітофауни. Важливою є його концепція щодо екологічної заміненості факторів смертності в популяціях ссавців, розкриттю впливу яких на чисельність угруповань присвячено багато його наукових праць.

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

За участь у фронтових операціях Другої світової війни нагороджений 8 медалями, серед них «За відвагу» та «За бойові заслуги».

Він був вимогливим до себе та інших, пунктуальним і дуже принциповим у наукових справах. У 1966 р. в Алма-Аті на пленарному засіданні Все-союзної конференції «Охорона та раціональне використання дикої живої природи» він виступив із доповіддю «Проблема заповідників та деякі шляхи її вирішення». У ній вчений різко засудив спрямоване руйнування заповідної мережі СРСР та створення на території найстаріших заповідників (Біловезька Пуща, Кримський, Азово-Сиваський та ін.) «заповідно-мисливських господарств» — місць полювання членів радянського уряду та діячів КПРС. У той час це потребувало значної громадянської відваги та мужності.

Як викладач, у Мелітополі він читав лекції з зоології хребетних, зоогеографії, вів лабораторні заняття з зоології та спецкурси з екології та охорони природи, а з особливою майстерністю — польові практики. Близьке спілкування з ним запалило інтерес до зоології у багатьох мелітопольських студентів, серед них відомі тепер орнітологи В. Лисенко, В. Сіохін, В. Попенко, В. Стригунов, теріологи А. Волох, С. Семенюк, батраколог Є. Писанець, ентомолог С. Воловник, географ В. Булгаков та ін.

У цей мелітопольський період вийшов друком переклад підручника Ф. Дарлінгтона «Зоогеографія» (рос. мовою, 1966 р.), підготовленим ним спільно з його дружиною М. Мережковською.

Під час життя в Мелітополі Костянтин Павлович з дружиною любив відпочивати влітку на морському узбережжі в с. Тубал (Запорізька обл.). Як свідчать його наукові архіви, під час відпочинку він добував дрібних ссавців, проводив їхнє морфо-інтер'єрне дослідження. Зібрані матеріали (переважно черепи) передавав до Зоологічного музею МДУ ім. М. В. Ломоносова. Зокрема, у цій установі зберігається колекція черепів сліпачків, мишей, хом'ячків, ховрахів, мишівок та інших ссавців із Приазов'я.

Костянтин Павлович Філонов вільно володів німецькою та англійською мовами й під час відпочинку полюбляв читати іноземні книжки про тварин. Під час проживання у Москві, попри завантаженість справами, за найменшої нагоди приїжджав до Мелітополя для фауністичних досліджень, екскурсій та збирання зоологічних колекцій.

У похилому віці він захопився живописом — малював аквареллю етюди, особливо у Дарвінівському заповіднику, де він часто бував.

Література

- Волох, А. М., В. М. Попенко. 2001. Вклад К. П. Филонова в формирование мелитопольской зоологической школы. *Вестник зоологии*, **35**, № 5: 107–109.
- Соколов, В. Е., К. П. Филонов, Ю. Д. Нухимовская, Г. Д. Шадрина. 1997. *Экология заповедных территорий России*. Янус-К, Москва, 1–574.
- Филонов, К. П. 1977. Динамика численности копытных животных и заповедность. В кн.: *Охотоведение*. Лесная промышленность, Москва, 5–228.
- Филонов, К. П. 1983. *Лось*. Лесная промышленность, Москва, 1–248.
- Филонов, К. П., Ю. Д. Нухимовская. 1985. *Летопись природы в заповедниках СССР. Методическое пособие*. Наука, Москва, 1–143. (Перевидано у 1990 р.)
- Филонов, К. П. 1989. *Копытные животные и крупные хищники на заповедных территориях*. Наука, Москва, 1–251.
- Филонов, К. П. 1993. *Оценка состояния популяции оленых*. Наука, Москва, 1–270.
- Filonov, C. P., C. D. Zykov. 1974. Dynamics of moose populations in the Forest Zone of the European part of the USSR and in the Urals. *Naturaliste Canadian*, **101**: 605–613.
- Filonov, C. 1980. Predator-prey problems in Nature Reserves of the European part of the RSFSR. *Wildlife management*, **44** (2): 389–396.

ВОЛОВНИК, С., А. ВОЛОХ. Філонов Костянтин Павлович — теріолог, созолог, засновник мелітопольської зоологічної школи. — Філонов К. П. (1921–1998) — зоолог, еколог, мисливствознавець, фахівець природоохоронної справи. Випускник Московського смужкохутровому та Іркутського сільськогосподарського інститутів (1952–1957). Працював директором (1955–1958) та заступником директора Баргузинського (1958–1962) Башкирського (1962–1963) заповідників, а також доцентом та завідувачем кафедри зоології Мелітопольського педінституту (1963–1970), де заклав підвалини наукової школи, звідки вийшла плеяда відомих вчених. З 1970 р. працював у Москві в ЦНДІ мисливського господарства і заповідників РРФСР та в Лабораторії морфології, екології та поведінки вищих хребетних тварин ШПЕЕ ім. О. М. Северцова РАН (з 1981 р.). Кандидат (1962) та доктор (1979) біологічних наук. Автор близько 200 наукових публікацій, серед них — 6 монографії.